

Par Ukrainas vietvārdu atveidi latviešu valodā: trīs lielpilsētas

Ievads

Krievijas iebrukums Ukrainā ir izraisījis virkni sabiedrisku aktivitāšu, tostarp arī lingvistiskas. Vien dažas dienas pēc kara sākuma – 2022. gada 28. februārī – tika nopublicēta atklātā vēstule (Poļakova 2022), kuru sākotnēji uzrakstīja daži, bet galu galā parakstīja daudzi desmiti cilvēku, pārsvarā – latviešu inteliģences pārstāvji, to skaitā ar valodniecību tā vai citādi saistīti. Šajā vēstulē Ukrainas vietvārdu atveide tika ļoti vienkāršotā veidā sadalīta krieviskajā¹ un ukrainiskajā, pasludinot pirmo par nelabu, otro – par labu un pagērot latviski lietot labo². Mūsaprāt, šāda veida jautājumi būtu risināmi, veicot dziļāku un pamatīgāku izpēti, jo īpaši tik lielu un daudznacionālu valstu gadījumos kā Ukraina. Mēs šai vēstulei pievienojām atsevišķu viedokli, bet tas tika dzēsts. Tāpēc 1. martā vērsāmies Valsts valodas centrā (turpmāk – VVC) ar atsevišķu vēstuli, kurā ieskicējām lingvistiskus papildu argumentus un lūdzām tos izvērtēt (Bērziņš 1.III.2022). 11. martā saņēmām VVC galvenā lingvista Agra Timuškas vēstuli ar šādu tekstu:

Darām zināmu, ka jautājumu par Ukrainas vietvārdu atveidi latviešu valodā 9. marta sēdē izskatīja Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisija un nolēma atbalsīt šādu Ukrainas pilsētu nosaukumu atveidi latviešu valodā: Kuīb – Kijīva (Kijeva); Харків – Harkīva (Harkova); Львів – Ļvīva (Ļvova).

¹ Vēstulē tiek *a priori* pieņemts, ka vārdi *Kijeva* un *Ļvova* latviešu valodas baltiešu paveidā ienākuši no krievu valodas, kaut iespējami ir arī citi ceļi, teiksim, no rutēņu valodas caur leišu valodu.

² Karš Ukrainā, neapšaubāmi, ir briesmīgs, tāpat ir saprotama vēlme palīdzēt pusei, pret kuru agresija vērsta. Tomēr tam būtu jāizvēlas citi, atbilstošāki veidi.

Tā tad turpmāk visos tekstos un dokumentos latviešu valodā lietojamas ukraiņu valodas oriģinālformai (attiecīgā vietvārda nominatīva formai) vairāk atbilstošās nosaukumu formas Kijiva, Harkiva un Ļviva, saglabājot iespēju lietot tradicionālās formas Kijeja, Harkova un Ļvova tur, kur tas nepieciešams vēsturiskā konteksta dēļ. (Timuška 11.III.2022)

Lai izvērtētu šā lēmuma pieņemšanā izskanējušos (zinātniskos?) argumentus, vērsāties VVC ar lūgumu izsniegt sēdes protokolu (Bērziņš 17.III.2022), un tikai pēc tā atkārtošanas (Bērziņš 13.IV.2022) saņēmām šādu atbildi:

Latviešu valodas ekspertu komisijas sēžu protokoli nav publiski pieejami dokumenti. Tā ir informācija iestādes iekšējai lietošanai, kuru personām neizsniedz. (VVC 13.IV.2022)

Ar nožēlu jākonstatē, ka šāda pieeja toponīmikas jomā ne tikai neveicina zinātniskumu, bet pat ir tam klaji naidīga un to noliedzosa. Tālab nospriedām ar šādu iznākumu nesamierināties un tomēr raisīt zinātnisku diskusiju par attiecīgajiem jautājumiem, sagatavojot un publicējot šo rakstu.

Jāatzīmē, ka minētais VVC 2022. gada 9. marta lēmums par triju Ukrainas lielpilsētu nosaukumu atveidi tika formāli noformēts kā 2017. gada 11. janvāra un 2018. gada 14. novembra lēmumu papildinājums, un kopā attiecīgajā sarakstā iekļauti 30 Ukrainas pilsētu nosaukumi (VVC UPNALV). Arī par daļu no pārējiem 27 mums būtu, ko teikt, bet šoreiz paliksim pie sākotnēji minētajiem trim, jo aptvert visus vienā rakstā būtu pārlietu smagnēji. Turklāt ņemsim vērā, ka šo triju lielpilsētu nosaukumu atveides problēmas ir viena veida, bet sarakstā sastopami arī citu veidu gadījumi.

Jāpiebilst, ka vēsturiski šīs pilsētas latviešu valodas rakstos ir dēvētas arī citādi – par Haḥkovu XX gs. 30. gados³, par Lembergu no cara (vismaz no XIX gs. vidus) līdz vācu laikam ieskaitot, bet trimdā –

³ *Padomju savienības centrālā izpildu komiteja nolēmusi apstiprināt Ukrainas centrālās izpildu komitejas lēmumu par Haḥkovas, Ķijevas, Viņņicas un Odesas apgabalu jaunu pārkārtošanu .. (JZ 1937)*

Bija arī laiks, kad rakstīja ar *ch*, proti, *Charkova*, bet šo variantu mēs neaplūkojam, jo iedalīšanai *h* un *ch* nesaskatām pamatu latviešu valodas tradicionālajā fonētiskajā sistēmā, kurai abas šīs skaņas ir svešas.

vismaz līdz XX gs. 60. gadiem⁴, un par Ķījevu no cara (vismaz no XIX gs. beigām)⁵ līdz pat padomju laiku sākumam (vismaz līdz 1951. gadam)⁶, savukārt trimdā – līdz pat XX gs. 90. gadiem⁷, un Austrālijā latviešu presē pat bija diskusija par pāriešanu vai nepāriešanu uz LPSR ieviesto jaunformu⁸. Lai arī lielākā daļa latviešu valodas baltiešu paveida vārdu,

⁴ XIX gs. vidū Latvijas teritorijā:
No Lembergas, 18. Februar. Ehfirreku keisers Galiziju sem kara-ivaldīschanas līfdams, pašlūddinajis, ka to darroht tadehl, ka jau pa daudz mehnescheem Pohlussem neganti darbī teeohht paštrahdati. (MW 1864)

XX gs. sākumā trimdas presē Amerikā:

Dee Lembergas Kreivi šanehma 300 Austreeschu leelgabatus, wišu gada promijantu un 70,000 wangineefus. (AW 1914)

Starpkaru (tātad – poļu varas Rietumukrainā) periodā Latvijā:

Poļu valdība grib dot ukrainiešiem «studium Ruthenum» Krakovā, bet tie pieprasa ukraiņu valsts augstskolu Lembergā, Ukrainas teritorijā. (LTA 1926)
Vācu laikā:

Vācu ceļu pārvaldes ģeneralinspektors iecēlis divas plānošanas grupas autoceļu sagatavošanai Austrumu telpā: plānošanas grupu dienvidaustrumos ar mājokli Lembergā un ziemeļaustrumos ar mājokli Rīgā. (DV 1942)

XX gs. otrajā pusē trimdā:

Rūzvelts proponēja par Polijas austrumu robežu uzskatīt Kersona līniju un vēlējās, lai Pad. savienība nodotu Polijai vēl Lembergas naftas rajonus. (Strauts 1967)

⁵ .. nupat neĶen no Ķījevas profesora Jaņnopolsta iĶdota leela grammat .. (BW 1897)
Balss Nr. 21. 1898. g. uzdotās zilĶu miklas uzminĶjums ir šads: 1) Pikols. 2) Ubadze. 3) Rostova. 4) apziņa. 5) Pumpurs. 6) Ukraine. 7) Ķījeva. 8) eeteepiba. (Balss 1898)

⁶ *Vīriešu grupā 9 vienību vidū 1. vietu bez zaudĶjumiem izcīnĶja Ķījevas vienība .. (Paegle 1951)*

⁷ *Tās ir Maskava, Ņeņingrada, Ķījeva, Minska .. (Irbe 1982)*

Uz Dņepras krastiem dzima Ķījeva, un Volga dzemdĶja Krievijas impĶriju, ieskaitot tās galvas pilsĶtu Maskavu. (Puisāns 1993)

⁸ *Uldis ĢĶrmanis AL 1558. n-rā cita starpa pareizi norāda, ka vārdā Kijeve burts K nav mĶkstināms, tomĶr jāpiebilst, ka joproĶām spĶkā sens latviešu likums, kas nosaka, ka jāraksta Ķījeva, nevis Kijeve. Kā liecina latviešu valodas vārdu krāĶjums, mūsu senĶi vārda sākumā nelietoja balsienus ge, gi, ke, ki, tā klausot nerakstĶtam likumam, kuru mūsdienu valodā var izteikt šādi: «Ja vārda sākumā līdzskanim g vai k seko patskanis e vai i, līdzskanis jāmĶkstina.» Šo likumu ievĶroja daudzas latviešu paaudzes, tāpĶc mūsu valodā ir patapināĶumi un latviskoĶumi, kā piemĶram: kelts, ĶĶniņš, ķeizars, ķeceris, ķesteris, ķengurs, ķirbis, ķirsis, ķivĶte, ķīmĶķis, ķieģelis, ĶĶķis, ĶĶelis, ĶĶvele, Ķilde, Ķipss u.t.t. ArĶ no lĶbiešiem aizĶūtos vārdos mūsu senĶi mĶkstināja k, darinot tāĶus vārdus kā ķekatas, ķĶms, ķengāt, ķesele, ķidas, ķĶris, ķĶsis. ŠĶ senĶu nerakstĶtā likuma ietekmĶ neizbĶgami radās arĶ Ņelne, Ķījeva, ŅĶle, ŅĶna un virkne personu vārdu un uzvārdu, ieskaitot, diemžĶl, arĶ neĶĶdzĶgo kropļojumu ĶĶte, ko nav spĶjuši pilnĶgi izskaust pat modernie pareizrakstĶbas likumi. Mūsu modernie likumi saka, ka rakstĶt Ķījeva ir nepareizi, tomĶr tāĶs rakstĶbas veids ir tikpat latvisks kā ķengurs vai Ķertrūde Ķirģensona. (Ciniķis 1981)*

kuros /ki/, /gi/ transformējies par /ķi/, /ģi/, ir aizgūti no ģermāņu valodām, tomēr šāda maiņa ir bijusi raksturīga arī no slāvu valodām aizgūtiem vārdiem, piemēram, vārdos *Ķirils, ķirilica, čeķi* u. tml.⁹ Nav arī pamata uzskatīt, ka senkrievu valodā attiecīgajā pozīcijā esošais cietais /y/ būtu varējis ietekmēt izrunu latviešu valodas baltiešu paveidā, jo tajā šāda cieta patskaņa nav, savukārt līdzskaņa /k/ palatalizēšanās par /ķ/ /i/ priekšā, cik varam spriest, notika tālab, ka citādi tā runātāji šo salikumu nespēja izrunāt, tātad neatkarīgi no kādiem vēsturiskiem procesiem slāvu valodās. Forma *Harьkova* ar mīksto *ř* acīmredzot ieviesta no krievu valodas un ukraiņu literārajai valodai nav raksturīga. Forma *Ķijeva* ir atbilstošāka latviešu valodas fonētiskajai sistēmai nekā (acīmredzot krievu valodas ietekmē) ieviestā forma *Kijeva*.

Tāpat nevaram neņemt vērā, ka gan Baltija, gan Austroungārija ilgstoši atradās vienotā – vāciskā – valodas telpā, tāpēc latviešu valodas baltiešu paveidā gluži likumsakarīgi ienāca un, kā jau iepriekš minējām, ilgstoši – ne mazāk kā gadsimtu – tika lietots vāciskais Ļvovas apzīmējums *Lemberga*. Tāpēc šis apzīmējums varētu tikt paralēli lietots kā tradicionāls.

Tālab varam secināt, ka:

0.1) formas *Ķijeva* lietošana ļautu atgriezties pie fonētiskajai sistēmai un arī sākotnējai lietošanas tradīcijai¹⁰ atbilstošāka varianta;

0.2) tā kā *Ļvova* baltiski ilgstoši saukta arī par *Lembergu*, tad šis nosaukums atstājams kā tās paralēlnosaukums latviešu valodas baltiešu paveidā.

1. Par lingvistisku argumentu priekšroku pār politiskiem

Vietvārdi vienmēr ir bijuši ne vien valodnieciskas izpētes objekts, bet arī potenciāls politiskas ietekmes instruments¹¹. Tomēr to

⁹ .. kas tīt wehlafti pehž Slaħwu jeb Ķirila rařtu řihmeħm („ķirilizas“) iřzeħlaħs .. (Brīvzemnieks 1874)

.. braħli Ķirils un Meřodijs .. (Turpat)

.. Kreewu, řiħeķu, Serbu un ř. walodas .. (Turpat)

.. Leelfřifta Wladimira deħlinsřeh Ķirils dabuja řweħtu řřřřřbu .. (LA 1876)

Arī turienes vācu koleģas bija tikpat laipni un draudzīgi kā čeķi, par kuriem toreiz ļauna vārda nedzirdēja. (Ad 1938)

¹⁰ Gadsimtu ilgu lietojumu noteikti par tādu varam uzskatīt.

¹¹ Noteiktos laikos un vietās tas varēja netikt lietots, bet potenciāli tas tāds vairāk vai mazāk tomēr bija visos laikos.

izmantošanas politiskiem mērķiem intensitāte ir stipri atšķirusies, un to ietekmējis dažādu faktoru kopums. Tā, piemēram, senajā Krievijā nebija vietu pārdēvēšanas tradīcijas un šāda kārtība tikusi ievērota¹², turpretī PSRS laikā tieši otrādi – pārdēvēšana tapa par masveida politisku instrumentu¹³. Savukārt ASV pēc vairāku Meksikas pavalstu aneksijas XIX gs. spāniskos vietvārdus centralizēti neaizstāja ar angliskajiem (iespējams, vienam koloniālajam režīmam respektējot cita koloniālā režīma veidojumus), tomēr laika gaitā vienalga daudzi vietvārdi angliskojās¹⁴, tādējādi šajā gadījumā ir saskatāma gan pozitīvā – nepārdēvēšanas pieeja, gan negatīvā – koloniālās asimilēšanas pieeja.

Šāda – koloniāla – pieeja, starp citu, ir raksturīga arī Latvijai: arī pirmajā Latvijas Republikā latgaliskie (un ne tikai) vietvārdi

¹² *Также представляется существенным и то, что в древнерусских памятниках письменности вообще не отмечены случаи переименования русских городов или сел, хотя при ретроспективном взгляде на данную проблему (особенно сквозь призму переименований советского времени) можно предположить, что в эпоху княжеских междоусобиц и территориальных споров для этого существовали достаточно веские основания. Тем не менее, даже они не имели той силы, какую имели древние традиции, касающиеся присвоения и бытования собственных имен и невозможности их изменения, даже под влиянием политической ситуации. То есть город, основанный неким князем Ростиславом и названный в его честь Ростиславлем, в случае завоевания другим князем не менял свое название – по имени нового князя. (Гордова 2018)*

¹³ *Все семьдесят четыре года существования Советского Союза в нём царил топонимическая вакханалия. С необыкновенной лёгкостью переименовывались любые объекты, вплоть до крупнейших городов страны. Ряд городов за это время переименовывался два и даже четыре раза. (Поспелов 1993)*

¹⁴ *In addition to the Treaty of Guadalupe-Hidalgo signed in 1848 between the United States and Mexico, the discovery of gold in the Californian Sierra that year sent numerous Easterners and Midwesterners to the Southwest. The Anglo influx into the area that had started with the opening of the Sante Fe Trail in 1821 (right after the Mexican revolution against the mother country) was then dramatically precipitated. As Spanish speakers increasingly yielded to incoming Anglo-Saxons, the nomenclature of places itself became subject to alteration. At this point, we may wonder to what extent, and in what manner, back in the nineteenth century, the Anglo-Americans who settled in the Southwest decided to adhere to the Spanish names. Their treatment of Spanish-language toponyms, as well as their cultural response to this Roman Catholic environment, may offer an interesting insight in how ethnic and linguistic barriers between dominant and secondary cultures can be crossed. (Smorag)*

tika masveidā baltiskoti, tādā veidā tīši veicinot asimilāciju, proti, ar toponīmikas palīdzību īstenojot neglītu politisku uzdevumu, kura sekas vēl aizvien nav pilnā mērā labotas¹⁵.

Tāpat jau ilgstoši ir bijusi raksturīga arī „kaimiņiztapība“, kad politiski draudzīgās kaimiņvalstīs esošu vietu vārdi, kuriem ir tradicionāli vietējie analogi, pēc kaimiņu lūguma vai reizēm pat bez tāda aizstāti ar vietējai valodai neraksturīgiem, svešiem, no kaimiņvalodas mehāniski pārnestiem toponīmiem. Šādas rīcības negatīvās sekas jūtam vēl šobaltdien, proti, pēc simts gadiem, piemēram, vietvārdos *Lietuva* (tradicionālā un latviskā vietvārda *Lietava* vietā ieviesta latviešu valodas baltiešu paveidam neraksturīgā leitiskā izskaņa *-uva*), *Tartu* (tradicionālā un latviskotā vietvārda *Tērbata* vietā ieviesta nelokāma galotne, tieši pārņemot igauņu

¹⁵ XX gs. 90. gados, lielākoties pateicoties Antona (*Ontuona*) Bredidaka darbībai, kura vadītā Ministru Padomes Vietvārdu komisijas Latgales apakškomisija 1993. gadā pat pieņēma attiecīgu lēmumu, šo tendenci izdevās lauzt: turpmākajos gados daudzi valodnieki turpināja viņa iesākto kursu uz latgalisko formu atjaunošanu. Piemēram:

Neatbilstoši, nepareizi un sagrozīti vietu nosaukumi pārādās arī pirmās Latvijas brīvvalsts laikā izdotajās kartēs. Karšu sastādītāji balstījās uz iestāžu sniegtajām ziņām, kartē ierakstīja to nosaukumu, kurš bija pagasta grāmatā, bet pagastā ne vienmēr strādāja cilvēki, kas pārzināja vietējās izrunas īpatnības un prata atbilstoši tām pierakstīt vietvārdus. No tautas viedokļa raugoties iznāca, ka ne viens vien vietvārds ierakstīts kartē nepareizi. Jau 1924. g. Francis Trasuns rakstīja: „Jo mes latgalīšu vītu nūsaukumus tai pōrgrūzeisim un vālok latgalīši gribēs tūs pōrkristeit nu baltīšu izlūksnes atpakaļ, tod rassīs sarežģējumi, ka poši natiksim golā, kas tei par vītu”. Tagad nākas cīnīties ar vietvārdu pārgrozīšanas sekām pirmās Latvijas brīvvalsts laikā. Pastāvot vienādošanas sistēmai, zudušas daudzas izlokšņu īpatnības vietvārdos visā Latvijā, taču visgrūtāk ir klājies Latgalei. (Cekula 2004)

Šobrīd pat valsts iestādes ir oficiāli ieteikušas latgalisku vietvārdu formu lietošanu.

Tieslietu ministrija un Valsts valodas centrs regulāri saskaras ar iedzīvotāju un valsts institūciju jautājumiem par Latgalē sastopamo vietvārdu precizēšanu atbilstoši to patiesajai formai. Uzsveram, ka Latgales vietvārdi to latgaliskajā formā palīdz saglabāt latgališu rakstu valodu un iedzīvotāju latgalisko (latvisko) identitāti. ... Valsts valodas centrs konsekventi iesaka vietvārdu piešķirējinstīcijām (lielākoties pilsētu un novadu pašvaldībām, kuru kompetencē ietilpst oficiālo vietvārdu piešķiršana dažādiem objektiem) izvēlēties Latgales kultūrvēsturiskajam novadam raksturīgās vietvārdu formas. (Bordāns 2020)

Tomēr konkrēta pārdēvēšanas rīcība ir atkarīga no pašvaldībām, tāpēc praksē lielākā daļa vietvārdu vēl aizvien nav latgaliskoti.

vietvārda rakstību)¹⁶, (svešādi skanošais, tātad – nelabskanīgais) Tallina (labskanīgā un ierastā Rēvele vietā) u. c.

¹⁶ Šis process bija ilglaicīgs – sākās XX gs. 20. gadu pirmajā pusē un noslēdzās kā kuram vietvārdam: dažiem dekādes laikā, dažiem – pusgadsimta. Pirmā iniciatīva nāca no Pirmā latvju un lietuvju tuvināšanās kongresa rīkotājiem 1924. gadā, kad viņi šo, cik var noprast no kongresa nosaukuma, iepriekš izlemto iniciatīvu iekļāva kongresa rezolūcijās:

4. „Leetuwis – Leetuwji“. Latwju walodā turpmaļ brahļu tautas apšihmefchanaļ leetojams waħrds „leetuwis – leetuwji“. (PLTKR 1924)

Tomēr mainīt arī Lietavas nosaukumu viņi nepagēvēja:

Šķpat Latwijas, lā Leetawas.. (Turpat)

Tādas formas rīkotāji turpināja lietot vēl vairākus gadus nākamajos kongresos.

Lēmums bija strīdīgs, un bija ļaudis, kas cēla iebildumus:

1924. gadā latviešu-leižu vienības kongress Rīgā pieņēma rezolūciju turpmāk vārda „leitīs“ vietā lietot „lietuis“. Rezolūciju motivēja ar to, ka vārdam „leitīs“ esot zināma nicinoša pieskaņa un ar to mūsu brāļu tauta jūtoties apvainota. Ceļas jautājums, kādēļ mums kādu tur aizspriedumu dēļ sevi jāapgrūtina ar jaunu, mums gluži svešu vārdu, ja mums attiecīgs vārds ir. Mūsu valodas vistīrākā avotā, latvju daiņās, atrodam tikai vārdu „leitīs“. Tas rāda, ka mūsu senči gadusimtiem lietojuši vārdu, kuŗu mēs tik nesaudzīgi apkaŗojam. Mēs taču sakam arī „vācietis“ un „krievs“ neprasiŗdami, vai arī šīs tautas nejūtas apvainotas. .. visā Latvijā pazīst tikai vārdu „leitīs“ un mākslīgi radītajam „lietuis“ agri vai vēl būs jāiznīkst. Tādēļ tiešām nevajadzētu kautrēties vai atturēties no šī vecā vēsturiskā vārda „leitīs“ lietošanas. (Ainis 1926)

Jāpiebilst, ka tieši Lietavas latvieši viskonsekventāk pieturas pie tradicionālajiem apzīmējumiem: kad 1997. gadā viesojāmieņi pie Akmenes latviešiem, tie lietoja vārdus „Lietava“ un „leiši“: (Bērziņš 1997)

Igaunijas vietvārdu pārdēvēšana notika paralēli, tomēr, iespējams, mazākas lingvistiskas radniecības dēļ krietni lēnāk. Aktīvistī, kuri lietoja igauņiskus nosaukumus latviešu tekstos, bija, bet tie raisīja daudz lielāku neizpratni, piemēram:

Ja jau Rēveles vietā lieto vienu pašu Tallinas nosaukumu, tad, liekas, būtu jāsaka arī nevis Tērbata, bet Tartu, nevis Kauņa, bet Kaunas u. t. t. (Olis 1927)

Un pat oficiālā līmenī šādas pārmaiņas tika noraidītas:

3. Atzina, ka nav nekāda pamata Tērbatu saukt par Tartu, Sāmu salu par Sārema, igauņus par ēstiem u. t. t. Vienīgi varbūt Rēveli varētu dēvēt par Tallinu. (Cīrulis 1934)

Tomēr padomju laikos tās tika īstenotas:

Jārunā arī par Tartu, jo turpmākie ceļi man saistījās ar šo tradīcijām un lielu vēsturi bagāto pilsētu. Latviešiem, atceroties Valdemāru, Baronu, Veidenbaumu, Endzelīnu, Kirhenšteinu (starp citu tajās dienās Igaunijas radio sniedza speciālu mūsu mikrobiologam vēltītu raidījumu), allaž vedas sacīt Tērbata un tērbatnieki. Īstenībā paši igauņi pret šo vārdu arī neiebilst, jo tam esot sena igauņiska izcelsme (tāpat vāciskais pārtaisījums Dorpat ir tikai igauņu vārda variants), taču, reiz nu Tartu nomainījusi terasto Tērbatu, nebūsim konservatīvi un lietosim to arī mēs. (Liepiņš 1963)

Ievadvārdos ieskicēto triju aplūkojamo vietvārdu maiņas politisko kontekstu varam papildināt ar Lietuvā notikušā paralēlā un ļoti līdzīgā procesa aprakstu, kurš šo izmaiņu politizētību iezīmēs vēl skaidrāk. 2022. gada 3. martā, tātad arī faktiski uzreiz pēc Krievijas iebrukuma Ukrainā, Valsts leišu valodas komisija nosprieda veikt izmaiņas 1996. gada 2. maija lēmumā par valstu galvaspilsētu nosaukumiem, nomainot līdzšinējo *Kijevas* uz divām formām *Kýjivas*, *Kijevas*¹⁷. Vienlaikus tā izplatīja plašāku skaidrojumu, kurā izklāstīja, ka paralēli lietojami varianti *Kijevas/Kyjivas*, *Lvovas/Lvivas* un *Charkovas/Charkivas* un ka *Kijevas* un *Lvovas* pārņemti no rutēņu valodas, kurā vēl šādas patskaņu mijas nebija¹⁸. Tāpat tā atsevišķā konsultācijas publikācijā izskaidroja: lai gan *Kyjivas* ir ukraiņu valodā neiespējama forma, viņi tomēr pieturas pie tradīcijas leišu galotni pievienot nominatīvam, nevis kādam citam locījumam¹⁹. Varam secināt, ka straujā lēmumu pieņemšana gan Latvijā, gan Lietuvā bija saistīta ar Krievijas iebrukumu Ukrainā, tātad

¹⁷ *Valstybinė lietuvių kalbos komisija n u t a r i a :*
Pakeisti Valstybių sostinių pavadinimų sąrašą, patvirtintą Valstybinės lietuvių kalbos komisijos prie Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gegužės 2 d. nutarimu Nr. 54 „Dėl valstybių sostinių pavadinimų“:

Skiltyje „Tradicinės, transkribuotosios ir adaptuotosios formos“ išbraukti pavadinimą „Kijevas“ ir vietoj jo įrašyti „Kýjivas, Kijevas“. (VLKK DVSP)

¹⁸ *2022 m. kovo 3 d. Kalbos komisijos posėdyje priimtas sprendimas įteisinti abu Ukrainos sostinės pavadinimo variantus – tiek naujajį, tiek tradicinį – kaip lygiaverčius. Taigi oficialiojoje vartosenoje tinka vartoti ir Kýjivas, ir Kijevas. Pirmasis yra adaptuotas iš dabartinės ukrainiečių kalbos, antrasis – istorinis, patekęs LDK laikais iš rusėnų kalbos XIV a. ar anksčiau, dar nesant tam tikrų dabartinei ukrainiečių kalbai būdingų fonetinių ypatumų.* (VLKK DUSP)

.. turintis tam tikrą vartojimo tradiciją ir naujesnis transkribuotas tiesiai iš ukrainiečių kalbos, pvz.: Charkovas ir Charkivas .. Rekomenduojama teikti pirmenybę būtent ukrainietiškomis formoms – Charkivas. (Turpat)

Kitaip dėl variantų Lvovas ir Lvivas – abu variantai teiktini. Lvovas yra tradicinės formos vietovardis, kaip ir Kijevas, paveldėtas iš senų laikų, perimtas iš rusėnų (ne iš rusų) kalbos, taigi yra tinkamas vartoti. Slavistikos ekspertų teigimu, fonologinis pokytis, kai balsiai o ir e uždarame skiemenyje virsta balsiu i, įvyko vėliau, būtent ukrainiečių kalboje (kaitant atviruose skiemenyse o ir e lieka nepakitę, plg. kilm. Lvova, Kyjeva). (Turpat)

¹⁹ *Dėl dabartinės ukrainiečių kalbos ypatumų balsis e uždarame skiemenyje virsta i, bet atvirame skiemenyje išlieka e. Tas atsispindi linksniuojant: vard. Kúib (Kyjiv), kilm. Кúева (Kyjevū), naud. Kúeы (Kijevū), gal. Kúib (Kyjiv), įn. Кúевом (Kijevom), vietn. (на / у) Кúеви (Kyjevī), (по) Кúеы (Kyjevū), Кúебе (Kyjeve). Pagal ukrainiečių kalbos dėsnius Kyjivas būtų neįmanoma forma, tačiau užsienio šalių vietovardžiai dažniausiai adaptuojami iš vardininko formos, pridėdant lietuvišką galūnę pagal tam tikras taisykles.* (VLKK KUSP)

ģeopolitiskiem, nevis valodnieciskiem ierosinājumiem. Vēl jāatzīmē, ka Lietuvā, atšķirībā no Latvijas, atbildīgā institūcija vismaz centās veikt arī valodniecisku analīzi un savu lēmumu publiski skaidrot.

Secinājumi:

1.1) lingvistisku apsvērumu prevalēšana pār politiskiem toponīmas jomā ir ieteicamāka;

1.2) pasaulē vēsturē ir piemēri, kad šāda pieeja ir tikusi īstenota – gan pilnībā, gan pārsvarā;

1.3) Latvijai šajā jautājumā ir, kur augt – gan vairs neveidojot jaunas, politiski motivētas toponīmu formas, gan labojot agrāk ieviestās.

2. Par senvalodu formu tradīcijas saglabāšanu

Latviskojot vietvārdus, kuri ir tik seni, ka to devušo ļaužu mēle vairāk vai mazāk atšķirusies no tur šobrīd mītošo ļaužu mēles, nevaram nerēķināties ar to sākotnējo skanējumu, it īpaši gadījumos, ja šīs vietas atrodas gana tuvu un ir kādā mērā ietilpušas baltu cilšu kultūrtelpā. Ukrainas gadījumā mēs par šādu ietilpšanu varam runāt, jo reģions ir viens, kopīgs un lielāko miestu slava varēja izskanēt arī šābrīža Latvijas teritorijā (salīdzināsim, teiksim, ar Dienvidamerikas pamatiedzīvotāju vietvārdiem kā pretēju piemēru).

Tomēr ne vienmēr šāda pieeja ir iespējama: gan tālab, ka vietvārdi var būt salīdzinoši jauni, gan tālab, ka to izcelsme var nebūt īsti skaidra, gan tālab, ka pietiekamas ziņas nav saglabājušās. No apspriežamajiem trijiem vietvārdiem mēs senvalodu formas prioritēšanu varam piemērot tikai vienam.

Kijevas pilsētas nosaukums ir saglabājies senslāvu mēlē rakstītās hronikās, un tas ir rakstīts ar /e/, tāpat arī tā sauktajā senukraiņu valodā²⁰.

Par Ļvovu, kaut zināms, ka apdzīvotā vieta, to dibinot XIII gs., nosaukta kņaza Daniēla dēla Lauvas (Ļeva, Leo) vārdā un ka pirmā tās zināmā pieminēšana ir Ipatjevas hronikā 1256. gadā²¹, tomēr nevaram

²⁰ **kyjevъ*/**kyjevo*: .. др.-русс. Кыевъ, .. ст.-укр. Києвъ (1433 г., Словник старо-української мови XIV–XV ст. 1, 474) .. (ЭССЯ 1984)

²¹ *щю же пламени бывшоу ѡкоже со все земли зарь видити, ѡкоже и со Львова зрлице видити по поле Белзьскымъ ГД горениѡ силнаго пламени.* (ИЛ)

tik viennozīmīgi spriest, jo tradicionāli pierakstos citās valodās šis toponīms tiek tulkots, piemēram, (grieķiskā veidā) latīniski – *Leopolis*²². Ja pieturētos pie šīs tradīcijas, tad pilsēta latviski būtu jādēvē par *Lauvpili*. Mūsdienās šāda ārvalstu vietvārdu tulkošana latviešu mēlē netiek piekopta, tālab šo iespēju noraidām.

Par Harkovu arī nevaram īsti zināt: mums šķiet ticama versija, ka salīdzinoša jaunās – vien XVII gs. – pilsētas²³ nosaukums cēlies no Harkovas upes nosaukuma²⁴, kura izcelsme savukārt tiek skaidrota vairākos savstarpēji izslēdzošos veidos, no dažādu grupu valodām, jo Harkova, atšķirībā no Kijevas un Ļvovas, atrodas apkaimē, kurā slāvu iedzīvotāji ienākuši salīdzinoši nesen.

Secinājums:

2.1) Kijeva savas pastāvēšanas pirmsākumos ir vietējā valodā dēvēta ar /e/, nevis /i/, tāpēc šobrīd nav pamata pielāgoties jauniedzīvotāju izrunai un latviešu valodā jāsaglabā senais, oriģinālais variants.

3. Par pamatfonēmu priekšroku pār iemītajām

Latvijā ir iegājusies prakse mehāniski atzīt par pamatformu nominatīvu²⁵. Arī šajā gadījumā Valsts valodas centrs ir rīkojies šādā veidā. Uzskatām, ka šī prakse nav nedz laba, nedz pamatota, tāpēc par to ir nepieciešams diskutēt.

²² *Leo Princeps Rvssiae: Fundator Urbis Leopolis* – uzraksts (GPK XVIII).

²³ *За писемними джерелами не можна точно визначити рік заснування Харкова, але вони дають підстави твердити, що перші переселенці з Правобережної України з'явилися на території сучасного міста до 1654 року ..* (IMCU 1967)

²⁴ *Въ знаменитомъ русскомъ географическомъ памятникѣ „Книгѣ большого Чертежа“, составленіе коей относится къ началу XVII в. и въ которой перечисляются населенные пункты Московскаго Государства, нѣтъ города Харьковѣ, а есть рѣка Харьковѣ.* (Багалей, Миллер 1905)

²⁵ Formāli lietvārdiem nominatīvs tieši terminoloģiski ir definēts par pamatformu: *Gramatisko formu sistēmā – sintaktiski neatkarīga forma, kuras celms parasti ir formveidošanas celms citām paradigmas formām, piemēram, lietvārda pamatforma ir nominatīvs, darbības vārda pamatforma – nenoteiksme.* (VPSV 2007)
Uzskatām mūsu minēto piemēru par pretpiemēru, kurš parāda, ka šāda definīcija ir novecojusī un maināma. Tāpēc atļaujamies lietot vārdu *pamatforma* jaunajā, potenciālajā nozīmē (proti, pieņemot, ka īpašos gadījumos pamatforma var būt kādā citā locījumā, nevis nominatīvā).

Aplūkosim minēto trīs pilsētu nosaukumu locīšanu ukraiņu, krievu un poļu valodā (sk. pielikumā 199. lpp.).

Visām trijām tabulām piemīt kopīga iezīme: krievu valodā saknē nenotiek nekādas patskaņu mijas, savukārt poļu un ukraiņu tās notiek konsekventi, vienskaitļa nominatīva un akuzatīva saknēm atšķiroties no pārējo locījumu saknēm: ukraiņiski vārdā *Kijeva* – /e/ → /i/, savukārt abos pārējos /o/ → /i/, bet poliski visos trijos /o/ → /u/²⁶. Tāpat varam novērot, ka šie – atšķirīgie – locījumi ir tie, kam attiecīgais patskanis atrodas slēgtā zilbē, kurpretī pārējiem tas atrodas vaļējā. Kopumā tabulas rada iespaidu, ka pamatformas ir nevis nominatīvā un akuzatīvā, bet pārējos locījumos. Tāpēc palūkosimies, ko par šīm mijām raksta ukraiņu un poļu avotos.

Un tik tiešām – ukraiņu avotos šo miju sauc par patskaņu miju no /o/ un /e/ uz /i/²⁷, savukārt poļu – no /o/ uz /u/²⁸. Tādējādi varam secināt, ka gan ukraiņu, gan poļu avotos šīs mijas tiek sauktas virzienā uz vienskaitļa nominatīva formu, nevis no tās, no kā izriet, ka nominatīvs šajā gadījumā netiek uzskatīts par pamatformu. Vēsturiski šī mija (tās idejiski shematiskā izpausme) slāvu pirmvalodā esot

²⁶ Atzīmēšanas vērtā ir arī dažādā ortogrāfiskā rīcība poļu un ukraiņu tradīcijā līdzīgos apstākļos: ja poļi, neveidojot pilnībā atšķirīgu grafēmu, bet uzliekot uz esošās akūtu, cenšas parādīt ne vien fonētisko, bet arī vēsturisko pusi, tad ukraiņi ar izvēlēto grafēmu ataino tikai fonētisko stāvokli. Rodas iespaids, ka tas iedarbojas uz cittautiešu uztveri: ja poļu /u/ tie šādā situācijā par pilnu neņem, tad ukraiņu /i/ ņem. (Nav dzirdēts, ka, piemēram, poļu valdīšanas laikā uz citu valodu tiktu pārnesta forma *Lviv*, *Lviva* vai tml. Vai kādam latviešu šoferim pēc Lietavas–Polijas robežas šķērsošanas ienāktu prātā pateikt, ka brauc cauri *Augustuvai*.) Valodniekiem, spriežot par vietvārdu atveidi citās valodas, nevajadzētu šādi ortogrāfiskai manipulācijai ļauties.

²⁷ **Чергування О, Е з І. І. Первісні звуки О та Е переходять в І лише в закритих складах, цебто в таких складах, що закінчуються на приголосний звук. ..** Напр.: **бо-бу – біб, во-лу – віл** .. (Кислиця 1974)

²⁸ *Wymiana o // ó, ę // a. W szeregu rdzeni, tematów i przyrostków pokrewnych morfonemat o wymienia się na ó, a morfonemat ę na a. .. W formach mianownika liczby pojed. rzeczowników męskich rdzenno o, ę wymienia się na ó, a, ale tylko przed dźwięcznym fonematem spółgłoskowym (prócz nosowego). Np.*

żłoby // żłób, ale snopy // snop, domy // dom
lody // lód, ale koty // kot, dzwony // dzwon .. (Szober 1931)

3.3.2. Alternacja ę – o

... *Występuje głównie przed końcówką zerową M. (B.) lp. Rzeczowników męskich i żeńskich (męża – maż, dęby – dąb, ...*

3.3.3. Alternacja o – u (ó)

... *We fleksji imiennej alternant u pojawia się przed końcówką zerową: 1) M. (B.) lp. a) rzeczowników (żłąbu – żłób, rowu – rów, lodu – lód, ... (Kowalik 1999)*

mantota no indoeiropiešu pirmvalodas²⁹, tomēr slāvu valodās izpaužas dažādi (piemēram, ukraiņu valodā konkrētas fonēmas (kas kamī mijas) sakārtojušās pēc XII gs.³⁰) vai pat neizpaužas, savukārt baltu valodām šādā izpausmē – kuru varētu lietot vietvārdu sakņu mainīgumam atkarībā no locījuma – nav raksturīga vispār. Tāpat jāņem vērā, ka

²⁹ *Добре розвинена система чергувань голосних, успадкована праслов'янською мовою від індоєвропейської, під розглядовану добу була вже сильно розхитана низкою послідовних фонетичних змін. Вона втратила свою фонетичну вмотивованість і в більшості випадків трималася на самій лише традиції, інколи, щоправда, сполучаючися з певними морфологічними категоріями (морфологізуючися), найбільше при утворенні видів дієслова. Найтиповіші ряди чергувань виглядали так: 1. $\underset{\circ}{\text{a}} : \underset{\circ}{\text{a}} : \underset{\circ}{\text{ā}} : \underset{\circ}{\text{ā}} : \text{∅}$ (т. зв. ряд $\text{e} \sim \text{o}$) .. У сучасній українській мові ці ряди представлені хіба що залишково, і наврод чи серед них є бодай один, де віднаходяться всі теоретично можливі альтернанти в межах того самого кореня. Пор.: 1) гребті́ (ступінь $\underset{\circ}{\text{a}}$) : гробі́ти (ступінь $\underset{\circ}{\text{a}}$) : гробі́ти (ступінь $\underset{\circ}{\text{ā}}$) : гра́бати (ступінь $\underset{\circ}{\text{ā}}$) ; зори́ти (ступінь $\underset{\circ}{\text{a}}$) : уздрі́ти (ступінь ∅ ; звук d тут є вторинний) .. (Шевельов 2002)*

Чередованіє гласныхъ въ словахъ одного и того же корня, которое находимъ въ украинскомъ, въ своей основѣ представляетъ явление глубочайшей старины. Формы этого чередованія унаслѣдованы были еще прасловянскимъ изъ индо-европейскаго праязыка и переданы прарусскому; но въ этихъ формахъ произошли значительныя измѣненія уже въ прасловянскую эпоху, затѣмъ въ прарусскую и, наконецъ, нѣкоторыя измѣненія произошли уже въ украинскомъ. Эти послѣднія измѣненія—украинскія сводятся, главнымъ образомъ, къ тому, что въ силу отчасти исчезновенія ѣ, ѣ, отчасти перехода ихъ въ о, е получилось новое чередованіе о:—, е:—(т.е. нуль звука); ср. сон—сна: день—дня; дальѣ, въ силу удлиненія о, е и перехода долгихъ ѡ, ѣ въ большинствѣ говоромъ въ і, получилось чередованіе і—о, і—е: ср. ніс—носа, піч—печи; .. (Кульбакин 1919)

³⁰ *.. въ извѣстныхъ условіяхъ гласный о удлинялся, затѣмъ долгое ѡ давало дифтонгъ ѡѡ; диссимиляція первой и второй части дифтонга давала въ результатъ ѡѣ, ѡѣ; изъ ѡѣ черезъ посредство ѡѣ, ѡѣ получилось, повидимому і современныхъ южныхъ говоромъ; такимъ образомъ, различные украинскіе говоры сѣверной группы запечатлѣли различные этапы того сложнаго процесса измѣненія, который пережило ѡ въ южныхъ говоромъ.*

Условіємъ удлиненія о въ украинскомъ являлась, повидимому, утрата въ слѣдующемъ слогѣ слогового гласнаго, напримѣр исчезновеніє слабого ѣ или ѣ, или же слабого редуцированнаго ѣ, и ..

Исчезновеніє ѣ, ѣ слабыхъ и переходъ ѣ, ѣ сильныхъ въ о, е относится къ срединѣ XII вѣка, приблизительно къ той-же эпохѣ относится и удлиненіє о, е ..

Въ тѣхъ говоромъ, гдѣ ѡѡ дало въ концѣ концовъ і, то же і получилось и изъ ѡѡ (ііо), но также и дифтонгъ іѣ, какъ изъ стараго ѣ (ѣ), такъ и изъ ѣ даль въ нихъ і. Формы нюос изъ несъ и піеч изъ одинаково дали формы сь і: ніс и піч (съ отверденіємъ ч). (Кульбакин 1919)

latviešu valodas baltiešu paveidā ir iegājies vietvārdiem piekārtot sieviešu dzimtes galotni, pat ja oriģinālā tie ir vīriešu dzimtē³¹, tāpēc, arī ja slēgtās zilbēs patskaņi mītos, slēgtas zilbes šajos gadījumos neveidotos un līdz ar to arī nebūtu pamata lietot izmīto sakni *Kijiv-*, *Їviv-* un *Harkiv-*.

Secinājums:

3.1) tā kā latviešu valodai šāda mija nav raksturīga un līdz ar to nav iespējas veidot vārdu, kas vienskaitļa nominatīvā un akuzatīvā saturētu vienu patskaņi, bet pārējos locījumos – citu, tad jāvadās nevis pēc nominatīva, bet pēc ukraiņu valodas pamatformas patskaņu mijas izpratnē. Tātad pareizās ukraiņiski baltiskās vietvārdu sakņu atbilstes šajā gadījumā būtu: *Киев-* ~ *Kijev-*, *Львов-* ~ *Ївов-* un *Харков-* ~ *Harkov-*, no kā izriet, ka nominatīvā attiecīgās pilsētas baltiski jāsauc *Kijeva*, *Їvova* un *Harkova*.

4. Par vietējo mazvalodu priekšroku pār valsts valodām

Pārceļot vietvārdu nosaukumus citās mēlēs, jāpatur prātā, ka ne vienmēr oficiālā valsts valoda, kurā nosaukums izskan biežāk un redzamāk, ir tā oriģinālvaloda: bieži vien attiecīgajās vietās ir vai ir bijuši pamatiedzīvotāji, kuri runā citās valodās vai izloksnēs. Tālab vienmēr vajadzētu papētīt, kā attiecīgo vietu sauc vietējie iedzīvotāji.

Visas trīs aplūkojamās Ukrainas pilsētas atrodas pārsvarā ukraiņu apdzīvotās vietās, tāpēc šajā gadījumā nav nepieciešams vērtēt izrunu citās valodās, pietiek izvērtēt tikai apkārtējās izloksnes. (Atšķirībā, piemēram, no Aizkarpatu vietvārdiem, kuri būtu jāvērtē rusīņu un arī ungāru valodas kontekstā, Piezovas – grieķu, Krimas – tatāru utt.)

³¹ Latviešu valodas latgaliešu paveidā tas tā nav – slāvu izcelsmes vīriešu dzimtes vietvārdi tajā parasti tiek lietoti vīriešu dzimtē, piemēram:

Tēte dzeivova Nižņaudzinskā, dareja iz dzeļāceļa par kanduktari. Jis nūbrauce da Latvejai, mamu pajēme, atvede iz tīnīni, da Nižņaudzinskam, cik to jī tī padzeivova i atbrauce iz šani, da Sibira. (Čuļpanova 2005)

Pa Kijeva uļņecom sūļoja vociši laupētōji. (Taisneība 1934)

Līdz ar to attiecīgajos nominatīvos veidojas slēgtas zilbes: *Kijevs*, *Karkovs*, *Їvovs*.

Ja palūkojas Ukrainas dialektu kartē (Капра 1977), var redzēt, ka Harkova atrodas dialektāli homogēnā apvidū – to pilnībā ieskauj slobožaniešu dialekts, Ļvovu ieskauj piedņestriešu dialekta izplatības zona, bet turpat blakus sākas volīņiešu un nedaudz tālāk – arī boiku dialekta areāls, savukārt Kijeva atrodas vairāku, visai atšķirīgu dialektu – piedņepriešu, viduspoļešuku, rietumpoļešuku un arī volīņiešu – robežpunktā, kas neviens cerības uz viendabīgu dialektālo materiālu.

Harkovas apkaimē izruna ir *'Хар'к'іу'*³², proti ar mīksto /r/, nevis ciето /r/ kā ukraiņu literārajā valodā³³, un ar /o/ vietā iemītu /i/, kas ar /v/ pozicionāli izveidojis divskani /iu/.

Cik varējām spriest no mūsu rīcībā esošajiem materiāliem, Ļвовas apkārtņē pilsētas nosaukuma izruna atbilst ukraiņu literārajā valodā pieņemtajai, atšķiras vien atvasinājumu veidošana³⁴, kas mūs interesējošo jautājumu neietekmē.

Kā jau to paredzējām, Kijevas apkārtņē sastopamas dažādas formas: gan ar miju /o/-/i/ (tātad kaut kas pa vidu starp ukraiņu un poļu literāro formu)³⁵, gan ar miju /e/-/i/ (tātad atbilstoša ukraiņu literārajai formai)³⁶,

³² .. м'якість [r'] у кінці слова й складу фіксує Л.А. Лисиченко в говірках Харківщини: п'ісар', з'в'ір', ко'сар', цар', 'Хар'к'іу', ч'отир'ма. (Глуховцева 2006) **БЛОКУРАКИНСЬКИЙ РАЙОН** .. с. Червоноармійське .. **Інформант:** Великодна Ганна Парамонівна, 1926 р. н. .. | Хар'ковс'ка | облас'т'бу | ла то | д'і (ГСС)

³³ Iespējams, vēsturiski /r/ ir bijis plašāk izplatīts, bet laika gaitā ukraiņu literāro valodu veidojušajās izloksnēs pārveidojies par /r/.

³⁴ ЛЬВІВКА, л'вівка /Л-не Мат. Х, ч. П, 102/ 'львів'янка' (Онишкевич 1984)

³⁵ **Село Бирлівка Драбівського району** .. **Інформант:** Закусило Олександра Олєфірівна, 1926 р. н., освіта – 6 кл., працювала в колгоспі. .. о | то в:а | гонах виз | л'и аж до | Кийова .. | жарко вже / привиз | л'и в | Кийов /у | Кийов'і там ко | м'іс'ііа (ГЧ)

Село Кучманівка Краси́лівського району .. **Інформант:** Яков'юк Аркадій Пилипович, 1928 р. н., освіта – 9 кл. .. тої там / тої у | Кийови / тої у Дн'іпропел'т | роўску / при | йїдут' (ВГХ)

³⁶ **Село Новолабунь Полонського району** .. **Інформант:** Міхміч Андрій Степанович, 1921 р. н., освіта – 7 кл. .. буў при | каз м'і | н'істра нам в'ітсту | нати до | Кийева (ВГХ)

Село Новолабунь Полонського району .. **Інформант:** Обривко Мотря Максимівна, 1923 р. н., освіта – 7 кл. .. | д'іти мо | йі у | Кийев'і / приїжд | жайут' до | мени (ВГХ)

с. Гуків Чемеровецького району .. **Інформант:** Кирилюк Катерина Дмитрівна, 1939 р. н., освіта – 10 кл. .. шо с'і мо | нахи при | йїхали с | Кийева (ЗПСГ2)

gan bez mijas ar /i/³⁷ (to varētu interpretēt tā, ka forma ar /i/ visos locījumos Ukrainā ir sastopama; tomēr izskatās, ka tas ir fonētiskās kvalitātes jautājums, jo fonēmas ir tuvas, un par to liecina starpvarianti – informantes runa, kurā sastopams /eⁱ/³⁸, kā arī tas, ka Harkovas un Ļвовas gadījumā (kuros fonēmas tālākas) tā nenotiek). Tāpat interesanti, ka vārda beigās ir fiksēta gan līdzskaņa /v/ saglabāšanās izrunā, gan ieplūšana divskanī /iu/³⁹.

Secinājumi:

4.1) izvērtētās ziņas nenonāk pretrunā ar 2. un 3. daļas secinājumiem;

4.2) Kijevas gadījumā izlokšņu materiāls ir tik raibs, ka pēc tā nevajadzētu vadīties;

4.3) ja latviešu valodas baltiešu paveida ābecē aizvien būtu grafēma *r*, tad būtu ieteicams to izmantot fonēmas /r/ apzīmēšanai vārdā *Har̄kova*, jo tā ir vietējo ukraiņu valodas izlokšņu izruna.

Корsecinājumi

Mūsu aplūkoto aspektu (no 1. līdz 4.) secība nav izvēlēta nejauši, tā ir svarīguma dīlšanas secībā. Tātad, ja atbildi rodam kādā

³⁷ *Село Сушки Канівського району .. Інформант 2: Бублик Марія Григорівна, 1929 р. н., освіта – 10 кл., працювала у колгоспі, корінна жителька. .. а во | зили тут з | Кийівс'койі / сн'іц'і | ал'но на ба | зар в | Кийів'і / в | Кийів'і на По | дол'і сн'іц'і | ал'но о | цей ба | зар (ГЧ)*

Село Бобріця Канівського району .. Інформант: Левенець Марія Миколаївна, 1935 р. н., освіта – 5 кл., працювала на будівництві, у колгоспі на фермі. .. у | Кийів'і бу | л'а йа .. У | Кийів'і бу | л'а / ро | бил'а на ст | роїц'і .. о н'е-н'е / йа ни в | Кийів'і так (ГЧ)

³⁸ *м. Бучач Бучацького району .. Інформант: Храпко Стефанії Петрівни, 1930 р. н., освіта – 8 кл. .. бо во | на | майе | йихати з с | тойу мо | йейу то | варишккойу ъ | Кийіѭ ѭ л'і | карн'у .. ѭ | Кийе"в'і ѭ | чий'а ше і ма | лесе"н'киї (ЗПСГ1)*

³⁹ *Село Зорівка Золотоніського району .. Інформант: Полонська Палажка Дмитрівна, 1914 р. н., лікнеп, колгоспниця. .. хо | дили до | церкви у | Кийів /у | Кийів хо | дили це до | церкви у вوسی | ни .. і то | д'і там пирино | чуйут' і | дойдут' до | Кийіва (ГЧ)*

с. Клинове Городоцького району .. Інформант: Котнюк Ганна Леонтіївна, 1924 р. н. .. | д'іти вам | нашо | тойі | каже ро | боти / поб'і | дит | Кийіѭ (ЗПСГ1)

no agrākiem punktiem, tad nākamajiem ir tikai izzinoša, bet vairs ne izšķiroša nozīme.

Apkoposim secinājumus:

I Nav pamata latviešu valodas baltiešu paveidā lietot formas *Kijiva* (sec. 1.1–1.3, 3.1), *Ļviva* (sec. 1.1–1.3, 3.1) un *Harkiva* (sec. 1.1–1.3, 3.1), jo /i/ doto vietvārdu nominatīvā ukraiņu valodā ir nevis pamatforma, bet gan patskaņu mijas rezultāts, kas parādās tikai divos locījumos no četrpadsmit.

II Pareizāk būtu lietot formas *Kijeva* (sec. 2.1 un 3.1), *Ļvova* (sec. 3.1) un *Harkova* (sec. 3.1), tādējādi latviešu valodas baltiešu paveidā izmantojot attiecīgo toponīmu pamatpatskaņus, kā arī respektējot vietējo senvalodu zināmās formas.

III Būtu apsverama cara un pirmās brīvvalsts laikā lietotās formas *Ķijeva* (sec. 0.1) atjaunošana formas *Kijeva* vietā, kura ieviesta padomju laikos, acīmredzot lielākas līdzības ar krievu valodu labad. Forma *Ķijeva* labāk atbilst latviešu valodas baltiešu paveida tradicionālajai fonētiskajai sistēmai, kurai salikums *ki* ir svešs un aizvietojams, kā arī sākotnējai lietošanas tradīcijai.

IV Ja latviešu valodas baltiešu paveida rakstos kādreiz tiktu atjaunots burts *r* (mikstais *r*), tad būtu ieteicams formas *Harkova* vietā atjaunot formu *Haṛkova* (sec. 4.3), jo tā ir raksturīga ap šo pilsētu runātajām ukraiņu izloksnēm.

V Kā paralēlforma formai *Ļvova* latviešu valodas baltiešu paveidā lietojams arī vēsturiski lietotais nosaukums *Lemberga* (sec. 0.2).

VI Latviešu valodas latgaliešu paveidā ieteicams lietot formas *Kijevs*, *Karkovs* un *Ļvovs* (ats. 31).

VII Arī vispārīgā gadījumā ieteicams atteikties no indeves uzskatīt nominatīvu par pamatformu un, pārceļot lietvārdus no citām valodām, katru reizi izvērtēt, kādā oriģinālvalodas locījumā to sakne ir pamatformā.

Literatūra un avoti

Ad 1938 – Ad. Dažas dienas pie draugiem Čekoslovākijā. *Dzelzceļnieks*, Nr. 19. Rīga, 01.X.1938.

Ainis 1926 – Ainis. „Leitis“ vai „lietuis“. *Lietavas Latvis*, № 4, 2. gads. Jānišķe: Lietavas Latviešu Savienība, 1926.

- AW 1914** – Kreevī eenehmuschi Lembergu. *Amerikas Westnesis*. Religiōfs-politiōfs laifkraksts. 19. gada=gahjums, Nr. 18. Bostona, 15.IX.1914.
- Balss 1898** – Uzmiejumi. *Balss*, Nr. 25. 1898.
- Bērziņš 1997** – Bērziņš, A. A. Akmenes latviešiem vajadzētu palīdzēt. *Diena*. Rīga, 2.IV.1997.
- Bērziņš 1.III.2022** – A. A. Bērziņa e-pasta vēstule Valsts valodas centram. 1.III.2022.
- Bērziņš 17.III.2022** – A. A. Bērziņa e-pasta vēstule A. Timuškam un Valsts valodas centram. 17.III.2022.
- Bērziņš 13.IV.2022** – A. A. Bērziņa e-pasta vēstule Valsts valodas centram. 13.IV.2022.
- Bordāns 2020** – Bordāns, J. *Par Latgales vietvārdu lietojumu publiskajā informācijā*. Tieslietu ministrijas 2020. gada vēstule pašvaldībām.
- Brīvēmnieks 1874** – Brīvēmnieks, Fr. Kreevī rakstneezības tehivs Nr. W. Lomonosovs. *Mahtjas weefam peellitums* pee № 38. 21.IV.[3.V.]1874.
- BW 1897** – Eefchjeme: Walfts iſdevumu uu eenehmumu geografiſka ſadalīſhana. *Baltijas Westnesis*, Nr. 284. 29. gada=gahjums. Rīgā. 17.[29.]XII.1897.
- Cekula 2004** – Cekula, Z. Balvu rajona ciemu nosaukumi ģeogrāfiski vēsturiskā skatījumā. *Onomastika mūsdienu zinātnes skatījumā*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2004.
- Ciniķis 1981** – Ciniķis, Sidneja. Kijeve, ne Kijeve. *Austrālijas latvietis*, Nr. 1563. 33. gads. 6.II.1981.
- Cīrulis 1934** – Cīrulis, I. Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļa. *Audzinātājs*, № 5/6. Rīga: Latvijas Nacionālo Skolotāju Savienība, Latvijas Vidusskolu Skolotāju Biedrība, Rīgas Skolotāju Institūta Absolventu Biedrība, 1934.
- Çulpanova 2005** – Iņterveja, 21.X.2005, Algaštyks, Krasnoturanska raj., Krasnojarska apg. Çulpanova Gunepa (Guce) Donota m., dzym. Stašāna, 1924 godā. A. A. Bierzeņa i A. Kūceņa 2005 gods Sibira ekspedicejis materjali.
- DV 1942** – Autoceļi Austrumu telpā. *Daugavas Vēstnesis*. Daugavpils Apgabala komisara oficiāls laikraksts. Nr. 36, 2. gads. Daugavpils, 12.II.1942.
- GPK XVIII** – *Gleznata portreta kopija*. Ļvovas rātsnams. Mākslinieks Dolinskis L. XVIII gs. beigas.
- Irbe 1982** – Irbe, V. Bažas par amerikāņu lēmumu. *Latvija Amerikā*, Nr. 4, 32. gads. Toronto, 23.I.1982.
- JZ 1937** – Padomju savienībā atjauno agrākās guberņas. *Jaunākās ziņas*, № 214, 27. gads. Rīga, 22.IX.1937.
- Kowalik 1999** – Kowalik, K. Morfonologia. *Gramatyka współczesnego języka polskiego: morfologia*. Pod redakcją Grzegorzczukowej R., Laskowskiego R., Wróbla H. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1999.
- LA 1876** – No eefchjemehm. *Latweefchu Wwifes*. Nr. 47, 55. gadagahjums. Frauenburg, Kurland, 24.XI.[6.XII.]1876.

- Liepiņš 1963** – Liepiņš, J. Pie mūsu ziemeļu kaimiņiem. *Veselība*, Nr. 3 (58). Rīga: Latvijas laikrakstu un žurnālu izdevniecība, III.1963.
- LTA 1926** – LTA. Ukrainu studenti svešumā. Akadēmiskā dzīve ārzemēs. *Students*. Akadēmiskās dzīves nedēļas laikraksts, Nr. 23. Rīga, 03.IV.1926.
- MW 1864** – Жаунафаһс un телеграфс-һиннас. *Мабһас Веөөһс*, № 8. 24.II.1864.
- Olis 1927** – Olis, M. Kritika. *Mūsu Nākotne*, № 24. Rīga: Latvijas Skolotāju Savienība, 1927.
- Paegle 1951** – Paegle, V. Vissavienības «Spartaka» 8 pilsētu turnīrā uzvar Ļeņingrada un Ķijevas. *Cīņa*. Latvijas K(b)P Centrālās komitejas un Latvijas PSR Augstākās padomes organs, Nr. 78, 48. gads. Rīga, 3.IV.1951.
- PLLTR 1924** – Pirmā latviešu un leetuvju tuvināšanās kongresa rezolūcijas. *Latvija*, Nr. 57, 4. gada gabjums. Rīga, 2.VIII.1924.
- Polakova 2022** – Polakova, M. et al. *Pietiks dziedāt svešu dziesmu!* Pieejams tiešsaistē: <https://static.lsm.lv/documents/lik.pdf> [skatīts 14.V.2022].
- Puisāns 1993** – Puisāns, T. Baltijas apgabala ģeopolitiskā situācija. *Apkārt-raksts*. Toronto Latviešu Biedrības Informācijas Izdevums, Nr. 98. IX.1993.
- Smorag** – Smorag, P. *Spanish Place Names Beyond the US-Mexican Border: From Colonial to Mainstream*. Pieejams tiešsaistē: https://www.academia.edu/6760370/Spanish_Place_Names_in_the_USA_from_Colonial_to_Mainstream [skatīts 15.V.2022].
- Strauts 1967** – Strauts, I. Kas un kā notika Jaltā. *Latvija Amerikā*. Latviešu laikraksts Amerikā, № 60, 17. gads. 29.VII.1967.
- Szober 1931** – Szober, S. *Gramatyka języka polskiego*. Część II. Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta, 1931.
- Taisneība 1934** – Jauno Ukrainas golvas piļsata – Kijevs. *Taisneība*. Latgališu strodniku un zemniku avize. Vyssavineibas Kompartijas Vokoru Sibira Apgobola Komitejas organs, № 66 (692). 20.VII.1934.
- Timuška 11.III.2022** – A. Timuškas e-pasta vēstule A. A. Bērziņam. 11.III.2022.
- VLKK DUSP** – Kalbos komisija ģteisino du Ukrainos sostinēs pavadinimus. *Naujienos*. Valstybinē lietuvų kalbos komisija. 3.III.2022. Pieejams tiešsaistē: <https://vlkk.lt/naujienos/kitos-naujienos/kalbos-komisija-iteisino-du-ukrainos-sostines-pavadinimus> [skatīts 20.XI.2022].
- VLKK DVSP** – Dēl valstybinēs lietuvų kalbos komisijos prie Lietuvos respublikos Seimo 1996 m. gegužēs 2 d. nutarimo Nr. 54 „Dēl valstybių sostinių pavadinimų“ pakeitimo. *Nutarimai*. Valstybinē lietuvų kalbos komisija. 3.III.2022. Pieejams tiešsaistē: <https://vlkk.lt/vlkk-nutarimai/nutarimai/nutarimo-nr-54-del-valstybiu-sostiniu-pavadinimu-pakeitimo-kyjivas> [skatīts 20.XI.2022].
- VLKK KUSP** – Koks Ukrainos sostinēs pavadinimas? *Konsultācijas*. Valstybinē lietuvų kalbos komisija. Pieejams tiešsaistē: <https://vlkk.lt/konsultacijos/11388-kijivas-kyiv> [skatīts 20.XI.2022].

- VPSV 2007** – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. V. Skujiņa. Rīga: Valsts valodas aģentūra, 2007.
- VVC UPNALV** – Par Ukrainas pilsētu nosaukumu atveidi latviešu valodā. *Aktualitātes*. 10.III.2022. Pieejams tiešsaistē: <https://vvc.gov.lv/> [skatīts 17.IX.2022].
- VVC 13.IV.2022** – Valsts valodas centra e-pasta vēstule A. A. Bērziņam. 13.IV.2022.
- Багалей, Миллер 1905** – Багалъй, Д. И.; Миллер, Д. П. *Исторія города Харькова за 250 лѣтъ его существованія (съ 1655-го по 1905-й годъ)*. Историческая монографія. Томъ первый (XVII–XVIII вв.). Харьковъ: Паровая Типографія и Литографія М. Зильбербергъ и С-вья, 1905.
- ВГХ** – *Волинські говірки Хмельниччини: збірник діалектних текстів*: навч.-метод. посіб. Упоряд.: Коваленко Н. Д., Коваленко Б. О. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019.
- Глуховцева 2006** – Глуховцева, К. Д. *Динаміка українських східнослов'янських говірок*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. Київ: Інститут мовознавства імені О. О. Потебні, 2006.
- Гордова 2018** – Гордова, Ю. Ю. *Лингвистические проблемы региональной ономастики в исторической перспективе (на материале рязанской топонимии и антропонимии)*. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Москва: Институт языкознания РАН, 2018.
- ГСС** – *Говірки Східної Слобожанщини: збірник діалектних текстів*: навч. посіб. Упоряд. Леснова В. В.; за заг. ред. Гриценка П. Ю.; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013.
- ГЧ** – *Говірки Черкащини: збірник діалектних текстів*. За заг. ред. Мартинова Г. І. Черкаси: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2013.
- ЗПСГ1** – *Західноподільські та суміжні говірки: тексти*. У 2-х т. Т. 1. Упоряд. Коваленко Н. Д. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2020.
- ЗПСГ2** – *Західноподільські та суміжні говірки: тексти*. У 2-х т. Т. 2. Упоряд. Коваленко Н. Д. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2020.
- ИЛ** – *Ипатьевская летопись*. Стб. 841. Citēts рѣс: Білецький С. Т. Перша історична згадка про місто. *Нариси історії Львова*. Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1956.
- ІМСУ 1967** – *Історія міст і сіл УРСР: Харківська область*. Київ: Головна редакція української радянської енциклопедії АН УРСР, 1967.
- Карта 1977** – Карта говорів української мови. *Говори української мови: збірник текстів*, вклейка. Укл. Довгопол С. Ф., Залеський А. М.,

Прилипко Н. Н.; відп. ред. Назарова Т. В. Київ: Наукова думка, 1977.

Кислиця 1974 – Кислиця, Д. *Грамматика української мови*. Частина I: Фонетика і морфологія. Сьоме видання. Торонто: Нові дні, 1974.

Кульбакин 1919 – Кульбакинъ, С. М. *Украинский языкъ*. Краткій очеркъ исторической фонетики и морфологии. Харьков: Типографія „Печатное Дѣло“, 1919.

Онишкевич 1984 – Онишкевич, М. Й. *Словник бойківських говірок*. Частина перша: А–Н. Київ: Наукова думка, 1984.

Поспелов 1993 – Поспелов, Е. М. *Имена городов: вчера и сегодня (1917–1992)*. Топонимический словарь. Москва: Русские словари, 1993.

Шевельов 2002 – Шевельов, Ю. *Історична фонологія української мови*. Харків: Акта, 2002.

ЭССЯ 1984 – *Этимологический словарь славянских языков: прославянский лексический фонд*. Выпуск 13. Под редакцией Трубачева О. Н. Москва: Наука, 1984.

On the Rendering of Ukrainian Place Names in Latvian: Three Metropolises

Summary

In the article, the author examines the names of three Ukrainian cities – Kiev/Kyiv, Kharkov/Kharkiv and Lvov/Lviv. Historical data from ancient languages, as well as writings of Ukrainian sub-dialects, vowel alternations characteristic of Slavic languages, and writing traditions in Latvian are analysed. The author concludes that the justification for the use of the forms *Kijiva*, *Harkiva* and *Љviva* in the Baltic Latvian language is political, not linguistic. Linguistically (and historically) justified and therefore recommended forms are *Kijeva* and *Ќijeva*, *Harkova* and *Har̄kova*, as well as *Љvova* and *Lemberga* in Baltic Latvian and *Kijevs*, *Karkovs* and *Љvovs* in Latgalian Latvian.

Keywords: Ukraine, place name, toponym, Kiev, Kharkov, Lvov, rendering

1. tabula. Vietvārda Kijeva locījumi ukraiņu, krievu un poļu valodā¹

Україну			Кіеву			Poļu		
називний	Кійв	Кієви	именительный	Кіев	Кієвы	mianownik	Кіјów	Кіјówу
родовий	Кієва	Кієвів	родительный	Кієва	Кієвов	dopełniacz	Кіјова	Кіјówów
давальний	Кієву	Кієвам	дательный	Кієву	Кієвам	celownik	Кіјовови / przest. Кіјову	Кіјовом
знахідний	Кійв	Кієви	винительный	Кієв	Кієвы	biernik	Кіјów	Кіјову
орудний	Кієвом	Кієвами	творительный	Кієвом	Кієвами	narzędnik	Кіјовем	Кіјовами
місцевий	на/у Кієві по Кієву	на/у/по Кієвах	предложный	Кієве	Кієвах	miejscownik	Кіјowie	Кіјовach
кличний	Кієве	Кієви	звательный	Кієв	Кієвы	wołacz	Кіјowie	Кіјову

¹ Кривуу un ukraiņu valodā ar akūtu apzīmētās uzsvērtās zilbes, savukārt poļu – cita grafēma.

2. tabula. Vietvārda *Львова* locījumi ukraiņu, krievu un poļu valodā

	Україну			Криеву			Poļu		
	<i>вiмiнок</i>	<i>одинна</i>	<i>множина</i>	<i>надеж</i>	<i>еднственное</i> <i>число</i>	<i>множественное</i> <i>число</i>	<i>przypradek</i>	<i>liczba pojedyncza</i>	<i>liczba многа</i>
називний	Львiв	Львiв	Львiв	именительный	Львов	Львiв	мiановник	Лwów	Лwowy
родовий	Львiвa	Львiвiв	Львiвiв	родительный	Львiвa	Львiвiв	допeлнiacz	Лwowa	Лwowów
давальный	Львiвy	Львiвaм	Львiвaм	дательный	Львiвy	Львiвaм	ceownik	Лwowowi/ przest. Лwowu	Лwowom
знахiдний	Львiв	Львiвi	Львiвi	винительный	Львов	Львiв	biernik	Лwów	Лwowy
орудний	Львiвoм	Львiвaми	Львiвaми	творительный	Львiвoм	Львiвaми	narzędnik	Лwowem	Лwowami
мiсцевий	<i>на/у</i> Львiвi <i>по</i> Львiвy	<i>на/у/по</i> Львiвaх	Львiвaх	предложный	Львiвe	Львiвaх	miejscownik	Лwowie	Лwowach
кличний	Львiвe	Львiвi	Львiвi	звательный	Львов	Львiв	wolacz	Лwowie	Лwowy

3. tabula. Vietvārda *Harkova* locījumi ukraiņu, krievu un poļu valodā

Україну			Krievu			Poļu		
називний	Харків	Харкови	именительный	Харьков	Харьковы	mianownik	Charków	Charkowy
родовий	Харкова	Харковів	родительный	Харькова	Харьковов	dopełniacz	Charkowa	Charkowów
давальний	Харкову	Харковам	дательный	Харькову	Харьковам	celownik	Charkowowi / przez Charkowa	Charkowom
знахідний	Харків	Харкови	винительный	Харьков	Харьковы	biernik	Charków	Charkowy
орудний	Харковом	Харковами	творительный	Харьковом	Харьковами	narzędnik	Charkowem	Charkowami
місцевий	на/у Харкові по Харкову	на/у/по Харковах	предложный	Харькове	Харьковах	miejscownik	Charkowie	Charkowach
кличний	Харкове	Харкови	звательный	Харьков	Харьковы	wołacz	Charkowie	Charkowy